

In Memoriam Mgr. Dr. J. L. M. de Lepper

door

P. B. A. MELIEF

Joannes Lambertus Maria de Lepper was geboortig van Breda. Hij heeft zijn leven doorgebracht in of in de nabijheid van de stad, uitgezonderd de 1½ jaar van zijn verblijf in Groningen en zijn studententijd te Nijmegen. In 1930 werd hij priester gewijd, waarna hem werd opgedragen klassieke taal- en letterkunde te studeren. Die studie sloot hij af met het in fraai latijn geschreven proefschrift „De rebus gestis Bonifatii comitis Africae et magistri militum.” De classicus De Lepper gaf daarin reeds blijk van zijn belangstelling voor de geschiedenis.

Op het kleinseminarie Ypelaar, dat hij als leraar en regent diende, gaf hij graag en goed les. Maar voor alles bleef hij de priester die het als zijn opdracht zag de boodschap van Christus te verkondigen. Dit blijkt uit de vele preken die hij tot kort voor zijn overlijden in oktober 1985 heeft gehouden.¹ Van 1953 tot 1967 preekte hij bijna dagelijks voor de seminaristen naar aanleiding van de grote feesten van het kerkelijk jaar en van de heiligen, met wie hij het jaar rondging. De Lepper zet de betekenis der feesten uiteen of wijst op het voorbeeldige leven van een heilige. De toehoorders worden opgewekt tot edelmoedigheid en andere deugden. Op de feestdag van Sint Athanasius, bisschop van Alexandrië in de vierde eeuw en verklaard tegenstander van Arius — deze heet „een hoogmoedige, eigenzinnige figuur”, die de kern van de christelijke leer aantastte door de godheid van Christus te loochenen en aldus „een makkelijk geloof” predikte — spoorde de predikant zijn leerlingen aan Athanasius’ „boeiend voorbeeld van het priesterleven” na te volgen en onverzettelijk te zijn als het gaat om de waarheid van het evangelie en de grootheid van Christus’ kerk.² Op het feest van kruisvinding werd gezegd dat de christenen tot aan de regering van Constantijn door de Romeinen waren vervolgd.³

Het oordeel over Arius en de ongenueanceerde mededeling betreffende enkele eeuwen christenvervolgingen in het Romeinse rijk wekken het vermoeden dat De Lepper in de jaren vijftig de toen nog geldende tradi-

1. Mgr. Dr. J. L. M. de Lepper (1905-1985)

tionele kerkelijke opvattingen huldigde. Dit vermoeden wordt verstrekt door het priesterbeeld dat de seminaristen werd voorgehouden en door de pastorale methodiek die gehanteerd werd om hen tot vurige christenen te vormen.

Op Witte Donderdag 1954 en 1957 verkondigde De Lepper dat Christus zich tijdens het Laatste Avondmaal voor alle eeuwen beschikbaar had gesteld als het blijvend offerlam en „ons dagelijks zielevoedsel” en tevens de priesters had opgeroepen om Zijn vertegenwoordigers en plaatsvervangers te zijn, bekleed met Zijn goddelijk gezag en toegerust met Zijn bovenaardse macht. Bij een andere gelegenheid werd daaraan toegevoegd dat de voornaamste taak van de priester bestaat in het opdragen van de heilige mis, „dat is en blijft de kern van zijn werkzaamheid.” Wil hij dit grote werk waardig verrichten, dan dient hij de oude, zondige mens af te leggen, d.w.z. dat hij een „verstorven” mens en offervaardig moet zijn. „Van de heiligheid der priesters hangt het (immers) af, of de christenen God trouw zullen dienen . . . Een priester moet bijzonder heilig zijn . . . wil hij in staat zijn die mensen tot God op te trekken.” Alleen op die voorwaarde kan hij hen in moeilijkheden troosten door te verwijzen naar de betekenis van het kruis.⁴

De priester is in de opvatting van De Lepper Christus’ vertegenwoordiger en plaatsvervanger. Hij brengt de gelovigen naar God. Dit priesterbeeld is wel geënt op dat van de 17e-eeuwse Franse seminariestichters De Bérulle, Jean Olier en Vincentius à Paulo, die in de geest van het concilie van Trente gestreefd hadden naar vernieuwing van de moederkerk. Zij hechtten groot belang aan goed gekwalificeerde geestelijken. Dezen doen immers de heilige geheimen van Christus in de eucharistie op aarde voortleven, hun priesterschap is sacraal en de bron van alle heiligheid. Door zich voortdurend te voeden met studie, gebed en meditatie, door een nauwgezette plichtsvulling en een ingetogen levenswijze kan de priester de heiligheid verwerven die hem tot middelaar maakt tussen God en de mensen. Aldus zou hij in staat zijn de gelovigen tot bekering te brengen en hen te „remodeler” naar zijn eigen model.

Het 17e-eeuwse, uit Frankrijk afkomstige priesterbeeld is met name de Bredase clerus gedurende de 19e eeuw voorgehouden. De werken van de drie genoemde priesters waren in de bibliotheek van het grootseminarie Bovendonk aanwezig en hebben het materiaal aangedragen, waardoor „le bon prêtre” gevormd moest worden.⁵ Een begeleidend verschijnsel was

overigens dat priesters en gelovigen naast elkaar kwamen te staan als de herders en de onmondige kudde.

De pastorale methodiek die De Lepper in zijn preken tot de seminaristen hanteert, sluit eveneens aan bij een oude kerkelijke traditie, nl. bij de „pastorale de la peur et de l'effroie”, waarover Jean Delumeau een uitvoerig en goed gedocumenteerd werk heeft gepubliceerd.⁶ Aswoensdag 1954 en 1957 werden de leerlingen van Ypelaar gewaarschuwd: „Het is nu vasten, misschien de laatste vastentijd, die je beleeft, misschien haalt ge het Paasfeest niet eens!”

In 1958 heette het dat het vooruitzicht van Christus' wederkomst ons voorzichtig moet maken en ook met vrees moet vervullen: „De onrust mag ons nooit helemaal verlaten”, het is goed „dat wij een zekere schrik hebben voor de komst van de rechter” en niet enkel vervuld zijn van vertrouwen. De Lepper laat zich in zijn zielzorg overigens niet geheel en al leiden door het motief van angst en vrees. Dat mag ons vertrouwen niet overwoekeren. „Wanneer wij voelen dat wij tegenover God staan met een schuld die wij niet kunnen voldoen, moet tegelijk het geloof ons zeggen dat de liefde van de verlosser onze schuld zal uitwissen.”⁷ Klinkt hier niet het „felix culpa” van de paasnacht door, dat angst en vrees kan sublimeren? Niettemin bleef De Lepper de aandacht vestigen op het zondebesef als noodzakelijke voorwaarde voor een christelijke levenshouding. Op de feestdag van de Angelsaksische monnik Beda luidde zijn oordeel dat „geen mens . . . heilig (kan) zijn, als hij geen begrip heeft van zijn zondigheid. Als hij dat niet heeft, is hij niet werkelijk nederig, kan hij geen echte naastenliefde bezitten en . . . geen behoefte gevoelen aan de genade en de verlossing. Zonder bewustzijn van de zonde, van eigen onvolmaaktheid, geen waarachtig christen.”⁸

De vermelde theologische, kerkelijke en pastorale opvattingen komen vrijwel geheel overeen met de denkbeelden die De Lepper zich tijdens zijn opleiding eigen had gemaakt onder de traditionele leiding van de docenten van Bovendonk. Met onmiskenbare verbazing stelde hij vast dat velen geenszins zijn overtuiging deelden dat de ziel van nature christelijk is en dat de verlossing door Christus voldoet aan de diepste menselijke behoeften. Christenen waren dan ook naar zijn mening bijzonder bevoorrecht „boven Chinezen of Indiërs en negerkinderen, die Christus niet kennen.” Dezen ontbreekt een kompas voor hun leven, een doel voor het bestaan, de troost van het gebed en de zegen van de sacramenten. Bovendien

ontberen zij de warmte van echte naastenliefde, het onderling begrip, zij kennen enkel de hardvochtige eisen van hartstocht en zelfzucht.⁹

In de jaren zestig, ten tijde van het tweede Vaticaans concilie, wijzigt De Lepper zijn denkbeelden. Was hij tevoren reeds de mening toegedaan dat een concilie de kerk zou moeten „verjongen”¹⁰, na Vaticanum II laat hij de burcht van een gesloten katholicisme achter zich. Voortaan geeft hij de voorkeur aan het milde evangeliewoord „wie niet tegen ons is, is voor ons” boven het meer bekende, hardere „wie niet met mij is, is tegen mij.” Naar zijn mening voelt Jezus niet veel „voor een onverbiddelijke organisatie dwang”, waarna hij vervolgt: het is begrijpelijk dat in het verleden zelden of nooit een beroep op dit ruimhartige woord is gehoord, want de Nederlandse kerk met name zat toen gevangen in strenge organisatie-denkebeelden. Alleen wat uit katholieke kring voortkwam was goed. „Onze waardering is intussen wat breder en ruimer geworden. Het Leger des Heils bijv. is voor katholieken niet meer een wat zonderling en min of meer bedenkelijk ketter gezelschap, maar een groep welwillende mensen, zo bezielde van daadwerkelijke mensenliefde dat wij er nog best iets van kunnen leren. Ook socialisten hebben veel goede dingen tot stand gebracht.” Zijn konklusie: structuren zijn betrekkelijk, de Geest waait waar Hij wil.¹¹ Enkele jaren later attendeerde hij zijn gehoor op de beperkte betekenis die de term „bekering” in het verleden onder katholieken had gehad. Een bekeerling was altijd iemand die geen of een andere geloofs-overtuiging had en tenslotte het katholieke geloof aanvaardde. Gewezen werd op het gevaar van een dergelijke begripsvernauwing: katholieke christenen hebben geen bekering nodig en boetvaardigheid is noodzakelijk, „maar niet voor ons, nette gelovigen als wij zijn!” De zelfgenoegzaamheid, die daaruit spreekt, aldus vervolgt De Lepper, is misschien veroorzaakt toen de wekelijkse of maandelijks biecht nog heel gebruikelijk was, toen men zijn geweten ging onderzoeken en zich afvroeg wat men verkeerd gedaan kon hebben. Die biechtpraktijk was niet in alle opzichten gelukkig, immers teveel sleur, routine en formalisme, waarbij men slechts oog had voor afzonderlijke daden en niet voor de levenshouding als geheel. Aldus ontstond die onnozele vraag: „wat doen wij eigenlijk voor kwaad?”¹²

De ontwikkeling, die De Lepper sinds de jaren zestig had doorge- maakt, de groeicrisis die hij had beleefd, vatte hij bij zijn vijftigjarig priesterfeest samen. Naar aanleiding van de evangelielezing uit Lucas VII betreffende de boetvaardige zondares, die in het huis van een farizeeër

Jezus' voeten zalfde en vergiffenis kreeg „omdat zij veel had liefgehad”, wordt Jezus getekend als een vrij en bevrijdend mens, die zich niets gelegen liet liggen aan wat anderen over zijn gedrag zouden kunnen denken of zeggen. Hij had hier te maken met een vrouw die hem nodig had. Moest hij zich dan afvragen of zij een goede naam had? „De farizeeër, die fatsoensrakker . . . , oordeelde dat hij dit wel had moeten doen en vond Jezus' gedrag compromitterend: „Als die man een profeet was, meende hij, zou hij weten wat voor een vrouw het is die hem aanraakt; zij is immers een zondares.”

De jubilerende De Lepper vond het „een kostbaar verhaal.” Helaas had de pastorale houding van de kerk daarmee naar zijn overtuiging niet altijd voldoende rekening gehouden. „Want mag men niet zeggen dat het kerkelijk oordeel over zondige mensen soms heel sterk leek op de kritiek van de farizeeër, voor wie het begrip „zondares” al een voldoende motief was voor een onverbidelijke uitsluiting? . . . Het is een van de gelukkigste ervaringen van mijn vijftig jaar priesterleven geweest dat ik die radicale zwart-wit-tegenstelling tussen zogenaamde rechtvaardigen en zogenaamde onrechtvaardigen geleidelijk heb zien verzwakken. Er is toch onder ons meer begrip gekomen voor het onvermijdelijk menselijk tekort en meer aandacht voor de milde houding die ons werd voorgeleefd door Hem die wij moeten beschouwen als ons goddelijk voorbeeld.” De Lepper liet het daarbij niet. In aansluiting op de passage inzake de overwonnen tegenstelling tussen katholieken en de anderen en de gevolgtrekking, dat het een reden tot vreugde voor hem was de verkondiger te mogen wezen van een zo bevrijdende boodschap, bekende hij dat zijn eigen houding niet altijd aan die boodschap had beantwoord en vervolgde: „In de loop der jaren heb ik, hoop ik, op dit punt wel iets bijgeleerd en ook wel wat afgeleerd, zelfs van wat mij tijdens mijn opleiding was ingeprent.”¹³

Wie het voorrecht had de levensgang van De Lepper geheel of gedeeltelijk te volgen weet hoe waar deze laatste woorden zijn. Jarenlang was hij een moeilijk toegankelijk man. Velen respecteerden hem om zijn wetenschap en kennis op velerlei gebied maar moesten veel schroom overwinnen om contact met hem te zoeken. Zijn leerlingen, met name de zwakke broeders onder hen, zagen niet zonder angst naar hem op en waren bevreesd voor een beurt tijdens de les, al erkenden zij later allen Grieks en Latijn van hem geleerd te hebben.¹⁴ Hoe anders was hij op latere leeftijd. De grotere ruimte die hij zich niet zonder moeite in geloven en geloofsbeleving veroverde en waarin hij met vreugde de ander toeliet, vindt zijn

weerspiegeling in de grotere ontvankelijkheid voor vriendschap en zijn groeiende behoefte aan contact met een brede kring van vrienden en kennissen die zijn belangstelling voor kerk, geloof en wetenschap deelden. Bezoek stelde hij op hoge prijs. De bezoeker verkeerde met Jan de Lepper op voet van gelijkheid en was bij hem op zijn gemak.

Voor de geschiedschrijving van Breda en de Baronie heeft De Lepper zich grote verdienste verworven. Zijn eerste geschrift op dit terrein handelde over de voorgeschiedenis van het seminarie Ypelaar. In jaarboeken van „De Oranjeboom” publiceerde hij 20 artikelen, waarvan 16 over de stad. Van deze laatste handelt het grootste deel over kerkhistorische onderwerpen, met name over de positie van de katholieken na de verovering van Breda door Frederik Hendrik. Uitvoerig komen de schuilkerken ter sprake evenals de verhouding van de katholieke stadsbewoners tot het bisdom Antwerpen en de vertegenwoordiger van de Prins van Oranje. De opstellen betreffende de Baronie gaan in op de oorlogsbelevissen te Dongen, het wel en wee van het klooster Catharinadal en op de activiteiten van de paters Jezuïeten te Etten en van de dekens Holthuyzen en Verschuren te Princenhage.

In het in 1977 verschenen tweede deel van de Geschiedenis van Breda schreef De Lepper het hoofdstuk „De katholieke kerk” en bewerkte dat van Dr. V. Beermann over de lotgevallen van de stad in de jaren 1568-1795. Terecht vermeldde de redactie van de Oranjeboom in het vorige jaarboek dat dit tweede deel zonder De Lepper niet tot stand zou zijn gekomen.

De schrijver toont zich in zijn geschriften een goed verteller. De opeenvolgende zinnen of zinswendingen variëren in lengte en structuur, waardoor eentonigheid vermeden wordt. Een weloverwogen gebruik van synoniemen voorkomt dat eenzelfde term of uitdrukking te veelvuldig terugkeert. De opbouw van het verhaal is goed doordacht, zodat de aandachtige lezer in staat is met de auteur mee te denken en de uitkomst van diens betoog op haar merites kan beoordelen. Daarbij komt dat De Lepper graag de hoofdpersonen van zijn studies aan het woord laat, om te voorkomen dat interpretaties van de onderzoeker de historische waarheid verhullen en de dramatis personae onrecht wordt gedaan. Tevens slaagt hij erin hen op verantwoorde wijze te karakteriseren. Hij beschikte immers over het benijdenswaardige vermogen zich in te leven in hun aard en in de omstandigheden waaronder zij werkten.

De Lepper achtte archiefonderzoek een onontbeerlijke voorwaarde om het verleden van Breda te doen herleven. Hij werkte uiteraard veelvul-

dig in het gemeentearchief van de stad, maar bezocht ook andere archieven in binnen- en buitenland. Bestudering van archivalia was een van zijn grootste genoegens.¹⁵ Met eindeloos geduld zocht hij naar bronnen in de hoop de meningen, die zich tijdens het onderzoek vormden, te kunnen staven of om zich erdoor te laten corrigeren. Zijn visie op het Bredase verleden berustte op een gedegen kennis van het beschikbare materiaal.

Dit te verkrijgen vergde veel tijd en moeite. In 1962 klaagde hij dat het 19e-eeuwse Breda zijn geheimen niet gemakkelijk prijsgeeft.¹⁶ Vooral het geestelijk klimaat was naar zijn mening moeilijk te bepalen ten gevolge van de eenzijdigheid van het historisch materiaal: een menigte officiële stukken, maar hoegenaamd geen documenten van meer persoonlijke aard, geen dagboeken of brieven. In „De Bredase katholieken tussen 1637 en 1666” betreurt hij het gebrek aan gegevens betreffende de diensten in de schuilkerken van de stad en de zielzorg.¹⁷ Deze klachten zijn wellicht mede het gevolg van de traditionele wijze waarop De Lepper de geschiedenis beoefende. Hij had een literaire opleiding genoten. Zijn proefschrift handelde weliswaar over een historisch onderwerp, maar de vragen die gesteld werden en de gevonden antwoorden droegen een literair-historisch karakter. Kennis van sociologische methodieken en hun toepassingsmogelijkheden op het terrein van het historisch onderzoek ontbrak hem. Desondanks wist hij door intensief speurwerk en „close reading” van zijn materiaal vele details uit de bronnen op te diepen, die samen een niet onduidelijk beeld geven van de 17e-eeuwse zielzorg in Breda. Zijn scherpzinnigheid stelde hem in staat tekorten in zijn historische scholing te overwinnen.

De reeks artikelen over het verleden van Breda begint in 1962 met het verhaal over het Bredase leven rond 1862.¹⁸ De Lepper tekent onder meer het stadsbeeld, het culturele en gezelligheidsleven, de arbeidersorganisaties en het politieke bedrijf. Merkwaardig genoeg ontbreken mededelingen over het kerkelijke leven vrijwel geheel, ofschoon bijvoorbeeld de onderstand der armen voor de Bredase clerus toen een voorwerp van aanhoudende zorg was. De armenwet van 1854 had immers bepaald dat ondersteuning van behoeftigen in beginsel een kerkelijke aangelegenheid zou zijn. Andere artikelen handelen over een geval van luchtvervuiling op de Haagdijk, over de Bredase typografenvereniging, de kermisattracties e.d.

De Leppers voorkeur gaat echter uit naar de toestand van de katholieken in het 17e-eeuwse Breda, de houding van de burgerlijke overheden

en de rol van de Oranjes. Vooral het optreden van krachtige, diplomatieke priesterfiguren en de offers, die de katholieken zich getroosten voor hun liturgische diensten en pastorale behoeften krijgen veel aandacht. Het jaarboek van 1970 bevat een artikel over de dominicaan Herman Holthuyzen, in 1629 benoemd tot pastoor te Princenhage en in 1635 tevens aangesteld tot landdeken van Breda. De lezer maakt kennis met een ijverige, gewetensvolle priester, die bezorgd is om het zieleheil van zijn gelovigen, ook van degenen die hem onrecht aandeden. Vermeld wordt de aanwezigheid in Terheijden van pastoor Vossius. De man had een universitaire opleiding gehad, maar desondanks wekten zijn preken volgens Holthuyzen eerder gelach en gegrinnik dan tranen en berouw op. Dit laatste verschaft enig inzicht in de pastorale benadering van de gelovigen, die de deken wenselijk achtte: de predikant diende zijn toehoorders tot ontroering te brengen, hij moest hen „schokken” en zo hun bekering helpen bewerken. Dergelijke, schijnbaar onbelangrijke gegevens verhelderen het zicht op de zielzorg in het verleden. De Lepper velst overigens een mild oordeel over Vossius: „Wij zullen wel moeten aannemen, dat deze priester, zoals in die roerige tijden herhaaldelijk gebeurde, ontmoedigd was door de benarde omstandigheden waaronder hij zijn werk moest verrichten”, nl. in een gedeeltelijk voltooid kerkgebouw en te midden van een dorpsgemeenschap, die gebukt ging onder de zware druk van de oorlogstoestand.”¹⁹

Elders wordt verhaald dat in de eerste jaren na de inname van Breda door Frederik Hendrik de vier aanwezige priesters bij nacht en ontij de kerkdiensten begonnen te verrichten, nu eens in het ene, dan in een ander huis, en dat men tot 1652 op zon- en feestdagen voor de misviering naar de katholieke dorpen in de omgeving moest, naar Meerle en Meersel, „(10 kilometer heen en terug, te voet!).”²⁰ De vermelding roept reminiscenties op aan de preek op het feest van Athanasius uit de jaren vijftig, waarin de seminaristen van Ypelaar waren aangespoord onverzettelijk op te komen voor de waarheid van het evangelie en de grootheid van Christus’ kerk.

Uiteraard wordt de houding van de niet-katholieke overheidsdienaren ten opzichte van de katholieke Bredanaars aan indringende beschouwingen onderworpen. De Lepper noemt herhaaldelijk de recognitiegelden. Maar hij spreekt ook met waardering over een man als Goswinus van Bernagien, die van 1660 tot 1667 als „stadhouder” van de drossaard in Breda werkte. Goswinus was een krachtige persoonlijkheid. Hij behoorde tot de Lutherse kerk en was verwant aan vooraanstaande personen in de

Bredase gemeenschap, die het katholieke geloof trouw gebleven waren. De gereformeerde kerkeraad verwachtte van hem dat hij „de hoogsteijgende stoutichheit des Pausdoms” zou tegengaan, maar hij toonde zich niet bereid voor de druk van protestante zijde te wijken en streefde ernaar de katholieken zoveel mogelijk met rust te laten. De Lepper brengt veel sympathie voor hem op. Hij konkludeert dat de katholieken in hem een humaan en moedig beschermer vonden en dat zij rustig konden leven zolang hij zijn ambt uitoefende.²¹ Ook van de prinsen van Oranje ondervonden zij weinig moeilijkheden. Voor zover het aan de Oranjes persoonlijk lag kon men in de Baronie ongehinderd zijn overtuiging beleven. Wel lieten zij onder dwang van de Staten-Generaal of op aandringen der predikanten nu en dan plakkatens uitgaan die de vrijheid der katholieken moesten beperken, maar de uitvoering daarvan hebben zij gewoonlijk weinig of niet geürgeerd.²²

De lof voor Van Bernagien en de Oranjes — de „stugge” prins Willem III wordt enigermate uitgezonderd — komt voor in artikelen, die na 1967 zijn geschreven. Vanzelfsprekend moest De Lepper op grond van gegevens in zijn bronnen erkennen dat de Oranjes en de „stadhouder” de katholieken zoveel mogelijk ruimte wilden toestaan voor hun geloofsbeleving. Naar aanleiding van de geschetste ontwikkeling van zijn religieuze en kerkelijke denkbeelden komt echter onwillekeurig de vraag op of die geen invloed hebben gehad op zijn waardering van welwillende overheden. In zekere zin geldt ook hier het evangeliewoord dat wie niet tegen ons was, voor ons was.

Voor De Lepper vormde de zielzorg de belangrijkste opdracht van de kerk.²³ Vandaar dat hij gegevens over de catechese, de pastorale benadering der gelovigen, over preken en de vooronderstellingen van predikanten alsook over de aankleding der kerkgebouwen of allerlei andere kleine bijzonderheden voor de kennis van het kerkelijke leven in het verleden minstens even belangrijk achtte als de grote lijnen, die bepaald worden door een aantal min of meer beslissende gebeurtenissen.²⁴ Naar dergelijke bijzonderheden heeft hij voortdurend gezocht. Hij wist er vele op te delven, ook uit bronnen die niet als geschiedkundige documenten bedoeld waren. Daardoor was hij in staat in het jaarboek van 1971 te vertellen over „De schuilkerk in bedrijf.” Het artikel vermeldt niet alles wat de hedendaagse lezer zou willen weten van het geloofsleven in de 17e en 18e eeuw, maar alle details roepen volgens De Lepper samen een beeld op van een

wereld, „die door de kerkelijke ontwikkeling van de laatste jaren steeds verder van ons terugwijkt.” Hij voegt hieraan toe dat ouderen hier en daar nog een glimlach van herkenning kunnen opbrengen.²⁵ Zonder twijfel heeft hij met dezelfde glimlach op zijn eigen leven teruggeblikt en het artikel glimlachend geschreven.

AANTEKENINGEN

¹ De preken, gehouden van 1953 tot 1967, in het stadsarchief van Breda, IV — 63. Alle overige preken zijn in het bezit van de executeur-testamentair van De Lepper, de Heer H. Verhoeven te Valkenswaard, met uitzondering van een aantal preken uit de jaren 1980 tot 1985, dat in het bezit is van emeritus-pastoor L. Beckers te Breda. De beide heren waren zo vriendelijk de schrijver inzage toe te staan.

² Preken d.d. 2-5-'53, '56 en '59.

³ Preken d.d. 3-5-'55 en '60.

⁴ Preek b.g.v. een priesterwijding, preken d.d. 30-5-'53 en '62 en op priesterzaterdag d.d. 5-9-'53 en 1-3-'57.

⁵ Archief van het bisdom Breda, III 45.

⁶ Jean Delumeau, *Le Pêché et La Peur, La culpabilisation en Occident XIIIe — XVIIIe siècles*, 1983.

⁷ Preek d.d. 30-11-'58.

⁸ Preken d.d. 27-5-'55 en '59.

⁹ Preken b.g.v. de internationale bidweek in '54, '57 en '62 en de preek d.d. 22-12-'59.

¹⁰ Preek d.d. 5-5-'59 op het feest van Pius V.

¹¹ Preek d.d. 26-9-'76.

¹² Preek d.d. 9-3-'80.

¹³ Preek d.d. 14-6-'80.

¹⁴ J. van Waesberghe in *Overweg*, juni 1970.

¹⁵ *De Ketten*, schoolblad van Ypelaar, 1968.

¹⁶ *Jaarboek 1962*, p. 292.

¹⁷ *Jrbk 1966*, p. 60.

¹⁸ *Jrbk 1962*, p. 292-357.

¹⁹ *Jrbk 1969*, p. 11-12.

²⁰ *Jrbk 1966*, p. 49.

²¹ *Jrbk 1967*, p. 60.

²² *Jrbk 1968*, p. 60.

²³ Mondelinge mededeling aan de schrijver.

²⁴ Cf *Jrbk 1971*, p. 95.

²⁵ *Jrbk 1971*, p. 95.